

FREDRIKSDAL

MUSEER OCH TRÄDGÅRDAR

LÄRARHANDLEDNING

FOLK OCH FÄ PÅ LILLARYDSGÅRDEN-Del 2

BARN PÅ SKÅNSKA LANDSBYGDEN RUNT 1840

Handledningen är skriven av Åsa Hässlekvist – kulturpedagog på Fredriksdal museer och trädgårdar.

Målgrupp: Pedagoger i åk 1-3 som bokat elevprogrammet Folk och fä på Lillarydsgården.

Syftet med handledningen

Den här handledningen vänder sig i första hand till dig som har bokat skolprogrammet Folk och fä på Lillarydsgården och vill förbereda dig och klassen inför ert besök. Men den är också användbar för dig som håller på med teman som Förr tiden i Skåne och vill veta lite mer om barnens situation på landet i början av 1800-talet.

Varför just 1840?

Lillarydsgården flyttades från sin ursprungliga plats i Perstorp till Fredriksdal på 1920-talet. Både byggnaden Lillarydsgården och de olika marktyperna runt gården har rekonstruerats för att visa år 1840. Det året är valt för att gården precis gått igenom en stor förändring vad gäller åkrar och ängar. Det kallas för Laga Skifte, en reform som påverkade byarna runt om i Skåne. Förändringen innebar att varje gård fick sin jord samlad runt gården. Tidigare låg byn samlad med gårdarna i centrum och markerna utanför. Varje bonde hade lite av varje jordtyp i småtegar som låg spridda långt ifrån varandra. För att kunna bruka jorden behövde gårdarna samarbeta med plöjning, harvning, sådd, skörd och slåtter. När skiftesreformen gick igenom splittrades många byar och gårdarna fick ibland flytta ut och ha jorden

samlad runt bostaden. Fördelen var att bonden fick sin jord samlad och kunde bruka den mer effektivt.

På Fredriksdal är inte bara byggnaden Lillarydsgården rekonstruerad utan också de olika marktyper som gården hade i Perstorp runt 1840. På Fredriksdal har vi valt att återskapa 1/10 av den ursprungliga arealen.

Innehåll

Handledningen tar upp lite om den världsbild som rådde på landsbygden och som var en naturlig vardag för både barn och vuxna. Med världsbild menas här den syn på världen som delades av de människor som bodde och levde sina liv på landet. Idag, tvåhundra år senare, är det väldigt mycket som har förändrats.

Du får också veta lite om vilka som bodde på Lillarydsgården som då låg i Perstorps socken.

I denna lärarhandledning fokuseras på barnets liv de första 10 åren. För dig som lärare i de lägre stadierna blir det relevant eftersom du kan jämföra direkt med dina elever och deras liv idag.

I slutet finns källhänvisningar men också lite mer tips hur du kan förbereda din klass för besöket på Lillarydsgården och hur ni kan arbeta vidare efter besöket.

Lillarydsgården med kryddträdgården och portlidret som fungerade som inkörsel till gården.

Fotograf: Ralf Ekvall

Böndernas världsbild i början av 1800-talet

Hur såg livet ut på landet runt 1840?

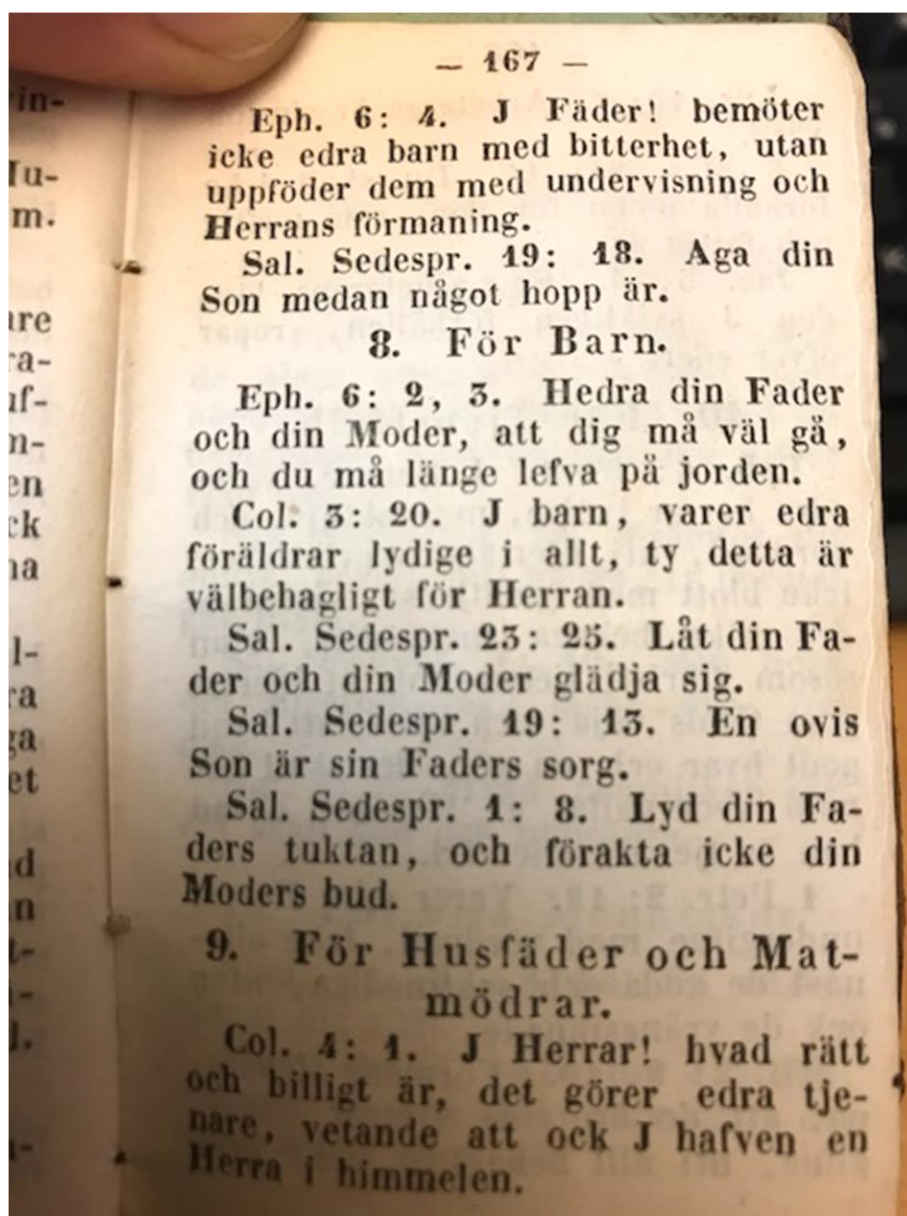
De flesta gårdar bestod av ett hushåll med tre generationer från farmor och farfar till barnbarn men det bodde också pigor och drängar som var anställda och arbetade på gården. Hela storhushållet hjälpte till efter förmåga i allt som behövde göras på gården. Barnen ingick i detta kollektiv och hade många vuxna runt sig dagligen. Alla vuxna på gården förväntades uppfostra barnen gemensamt. Därför blev relationen till föräldrarna kanske inte lika nära som den är idag.

Kyrkan och religionen hade en central roll i människornas liv. Prästen hade en hög ställning. Han var den som höll husförhör med alla sina sockenbor för att kontrollera deras kristna kunskapsnivå men också för att få en bild av läs- och skrivkunnigheten. Husbonden på gården var ansvarig för att hans hushållsmedlemmar hade tillräcklig biblisk kunskap.

Idag hämtar vi in kunskap och samhällsinformation varje dag via internet, sociala medier, TV och radio. I början av 1800-talet hade gårdshushållet andra kanaler för inläring och samhällsinformation. Det var fortfarande vanligt att gå i kyrkan de flesta söndagar och kyrkdagar. Prästerna läste upp kungörelser från huvudstaden och berättade senaste nytt för sina församlingsbor.

Hemma på gården fanns få böcker. Det var ofta bara bibeln, psalmboken och Luthers lilla katekes som fanns i hushållet. Istället lyssnade barnen på de äldre som ofta berättade historier och sägner under kvällstimarna när ljuset inte längre räckte till för att arbeta. Barnen lärde sig ofta av far- och morföräldrar vilket gjorde att den äldre generationens världsbild fördes över till de yngre. I världsbilden fanns en övertygelse om att Gud bestämde människans öde och att var och en föddes till den plats där man var tänkt att stanna och träget arbeta i sitt anletes svett. Ett talesätt som handlar om just detta är skomakare bli vid din läst. Det betyder just att man inte ska sträva efter något annat utan bli där man av olika omständigheter blivit satt.

Ett viktigt rättesnöre som alla fick lära sig tidigt var det som stod att läsa i Hustavlan, ett avsnitt i Luthers lilla katekes. Hustavlan som med bibelcitat som grund delar upp världen i olika delar och förklarar hur de ska styras. Den viktigaste uppdelningen är mellan de tre stånden; det andliga, det världsliga och hushållet. Varje stånd är sedan uppdelat i överhet och undersåtar. Hustavlans tre stånd är alltså inte samma sak som den politiska ståndindelningen mellan adel, präster, borgare och bönder.

Från avsnittet Hustavlan i Luthers katekes. Här ser vi levnadsreglerna för barnen.

Som vi ser i katekesen ovan tillhörde barnen undersåtarna i hushållet. De skulle lyda mor och far och de andra vuxna. Vuxna hade rätt att aga barn som inte uppförde sig. Det är inte förrän 1979 som Riksdagen beslutar om ett förbud mot att slå barn.

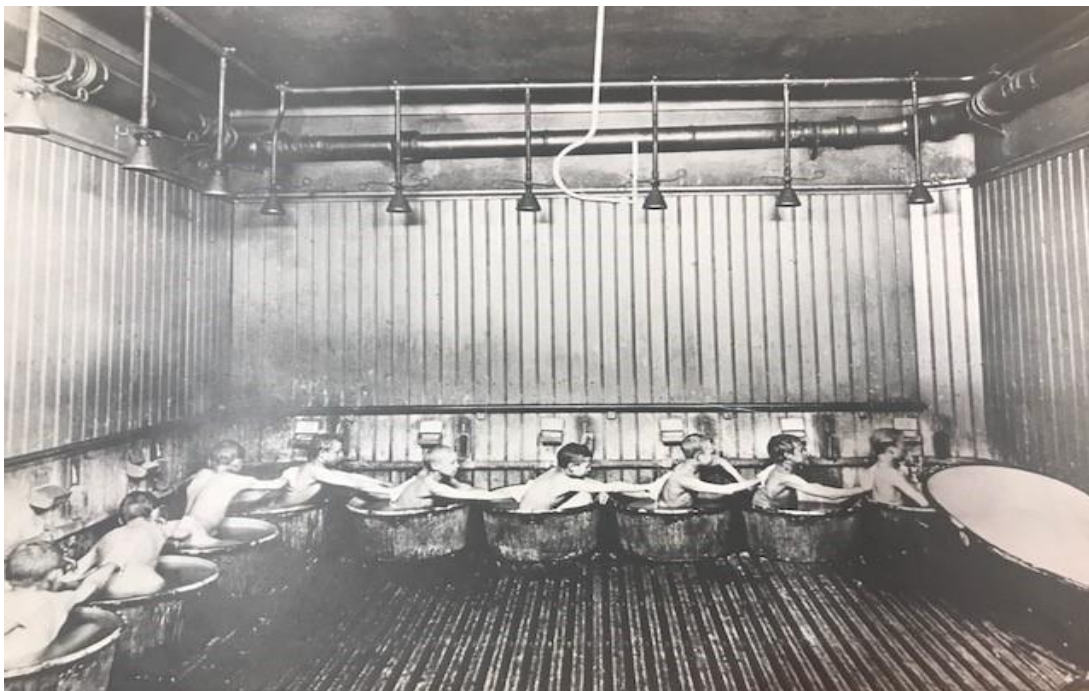
Far och mor bestämde på gården men det var far som stod högst i rang. En gift kvinna var inte myndig och bestämde inte över sig själv som vuxna kvinnor gör idag. Det var enbart om hon blev änka som hon fick egen självbestämmanderätt. Pigorna och drängarna räknades också till undersåtarna i hushållet och kunde agas eller straffas om de maskade eller stulit något från gården.

Handens arbete ansågs mycket viktigare än att läsa sig till kunskaper. Barnen lärde sig genom att följa en vuxen i arbetet och härma efter. Att bara sitta och läsa ansågs som högfärdsfasoner och kunde skada barnet så det blev konstigt. Det ansågs som en stor synd att bara sitta och rulla tummarna och inte få något gjort.

I det förindustriella samhället stod svälten och sjukdomar ständigt på lur. Det var ytterst viktigt att ta tillvara på allt både från de grödor som odlades men även från djuren på gården. Ingenting slängdes. Allt skulle återanvändas, lappas, lagas och användas lite till. Familjen åt sällan färskmat. Det var vanligt med saltad, rökt, torkad och syrad mat. Den äldsta maten åts upp först. Om rågbrödet var hårt revs det ner i välling eller soppa för att kunna ätas upp i en annan form.

Synen på kroppshygien var väldigt olik den vi har idag. Barn och vuxna badade inte gärna i hav och sjöar. De flesta kunde inte simma och det fanns en skräck för vattenväsen som tex Bäckahästen, en magisk häst som troddes lura ner barnen i vattnet så de drunknade. Familjen badade i gemensam badbalja några få gånger om året. Alla badade i samma vatten, en efter en i turordning. Under resten av året tvättade man sig hjälpligt där man kom åt.

Det är först i början av 1900-talet som svenskarna börjar bada karbad en gång i veckan. Eftersom de flesta inte hade badkar hemma gick familjen till ett badhus och beställde ett bad i kar eller balja.

Skolbad år 1907 på Nicolai folkskola i Stockholm

Barnen för 200 år sedan var omgivna av en värld full av folktro. Både vuxna och barn trodde att naturen runt omkring dem var besjälad och full av troll, vättar, skogsrån, älvor och spöken. Många byggnader som kvarnar och gårdar var också besjälade. Hemma på gården troddes gårdstomten vakta. Det gällde att hålla sig väl med alla dessa varelser så de inte kastade olycka på gård och människor. Genom att följa de regler som fanns kunde människorna leva sida vid sida med allt oknytt. De vuxna skrämde också barnen med historier om hur det gick om man inte lydde de regler som fanns. De använde sig av dessa varelser i uppfostringssyfte. Ett exempel var tron på Brunnsgubben. Barnen skulle helst inte gå själva och hämta vatten i brunnen eftersom det fanns en risk att de trillade ner och drunknade. De äldre berättade hemska historier om att det bodde en gubbe i brunnen som drog ner barn i vattnet så att de drunknade. Lite av den gamla folktron lever kvar i dag med traditionen att sätta ut gröt till tomten på julafton.

Några åbor på Lillarydsgården

Lillarydsgården på Fredriksdal från väster med fägatan upp till gården.

Fotograf: Sven-Olov Larsén

Vi vet idag vilka som bodde på den delen av Lillarydsgården som är flyttad till Fredriksdal. Vi kitar närmre på de boende under den tidsperioden som gården gestaltar på Fredriksdal.

År 1825 gifter sig drängen Bengt Persson med pigan Pernilla Bengtsdotter från Harholma. Bengt är 29 år och Pernilla 25. De bosätter sig på Lillarydsgården som

åbor. En åbo arrenderar jord från någon annan. Ofta kan åborätten ärvas till nästa generation. Pernilla får sitt första barn vid 26 års ålder. Han döps till Pehr.

År 1826 brinner det i socknen. Tre hemman, dvs gårdar, brinner ner. Kreaturen från gårdarna tas om hand av de andra i socknen som också måste bidra med spannmål tills ägarna kan föda sina djur på egen mark igen. 1826 är dessutom missväxtår med svält. Men sonen Pehr överlever. Under våren 1827 lånar länet ut kontanta pengar eller spannmål till de som behöver. Socknen Perstorp där Lillarydsgården ingår lånar 48 tunnor spannmål. Varje åbo som behöver låna lämnar sin egendom i pant.

Tillsammans får Bengt och Pernilla fem söner och fyra döttrar. Första barnet föds 1826 och det sista 1842. Då är Pernilla 42 år gammal. De döps till *Pehr, Jöns, Sissela, Bengt, Sissela, Tuve, Hanna, Nils* och *Hanna*.

Jöns, Sissela, Hanna och Nils avlider före 1 års ålder. Föräldrarna valde att döpa två senare barn till likadana namn som sina döda syskon. Nämligen Sissela och Hanna. Det var inte alls ovanligt att man gjorde så.

Det var vanligt att bebisar dog under sitt första levnadsår. Det kunde bero på svält, kyla eller sjukdomar. Barnen på gården var vana vid att se och hantera död i huset.

Eftersom gudstron var stark fanns det nog en hoppfullhet i tron att den som dog hamnade i himlen och slapp lida mer.

Barnets första år

På 1840-talet föddes barnen hemma på gården. Det fanns kloka gummor, som kallades för jordemödrar som skickades efter när kvinnan skulle till att föda. Det var betydligt större risk för kvinnan att föda barn för 200 år sedan. Jordemodern gjorde inga kejsarsnitt. Det var också mycket svårare för bebisar som föddes för tidigt att överleva. En hel del kvinnor dog i barnsäng, vilket betyder under eller efter förlossningen.

På 1840-talet och långt fram i tiden var det kvinnorna som var närvarande när ett nytt liv skulle komma till världen. Alla män och pojkar skickades ut och fick vänta tills allt var över. Så fort som möjligt skulle det lilla barnet tas till kyrkan för att döpas. Det fanns en tro att troll och andra farliga väsen kunde göra bebisen illa när den var odöpt. Kanske skulle trollen komma och byta ut människobarnet mot ett trollbarn?

Hemska tanke! Genom att lägga stål i vaggan och hänga vitlök i stugan kunde människorna skydda sig mot trollen före dopet.

Spädbarnen lindades med tyglindor så att de såg ut som små paket. De troddes bli raka i växten av att vara lindade. När lindan var sur av urin och avföring öppnades den och modern eller någon annan vuxen bytte ut mossan eller tyget som fungerade som en slags blöja. Det hände att det lindade barnet togs med ut vid morgonmjölkningen och fick stå i en hörna medan mor mjölkade. Idag vet vi att bebisar behöver sprattla och röra på sig för att utveckla sin motorik.

Men farmor, äldre syskon eller pigan kunde också hjälpa till att se till den som var liten. De äldre släktingarna kunde få bo kvar på gården i något som kallas för undantaget. De förväntades ta hand om de små barnen och hjälpa till med sysslor som de klarade av på ålderns höst. Även om medellivslängden var kortare på 1800-talet fanns det gamla människor då också. Vi vet tex att Bengt Perssons far dör 1835 i bröstsjuka. Då är han änkling och 76 år gammal.

Modern ammade ofta så länge hon kunde. Det var praktiskt för både bebis och moder att ha maten med vart man än gick. Barnet fick tidigt vara med modern och de vuxna medan de arbetade.

Interiör från en stuga i Bohuslän. Oljemålning av Geskel Salomon 1857

Alla vi barn på gården

Hur var det för Bengts och Pernillas barn på Lillarydsgården? Det är mycket vi inte vet om just de barnen men källorna berättar att de fick uppleva att syskon dog. Vi vet också att dessa barn hade tak över huvudet och vuxna som kunde ta hand om dem. Vi vet att dottern Sissela som föddes den 1 mars 1830 blir döpt samma dag med nöddop av *Enkan Olu i Bosarps hus*. Det var vanligt att ha ett nöddop om bebisen var sjuk eller svag. Sissela dör ju också men vi vet inte när och hur. Fyra år senare får Bengt och Pernilla en ny dotter som de döper till Sissela och som överlever.

Barnen var vana vid sjukdomar, olyckor, dödsfall, bränder och annat elände. Men det fanns också stunder av gemenskap, gillen, gott om mat, vackert väder och ibland även tid för lek. Alla barn hade däremot inte det lika gott ställt som de på Lillarydsgården.

Det fanns barn som fick bo på fattighuset för att föräldrarna inte hade råd att ta hand om dem. Det fanns barn till torpare och backstugusittare som var betydligt fattigare än Bengt och Pernillas barn. I kyrkoböckerna kan vi se att barn skrivs in som oäkta barn. Det var en nedsättande titel på barn som föddes utanför äktenskapet. Modern och fadern hade inte gift sig innan de blev med barn. Det hände också att en kvinna och man hade en tillfällig förbindelse som ledde till en graviditet. Fadern ville kanske inte ge sig till känna och modern stod ensam med barnet. I vissa delar av Skåne kallades modern då för hora. Det hände att förtvivlade kvinnor tog livet av sina nyfödda för att de inte kunde se någon annan utväg.

Barn från fattighuset på tiggarrunda. Inget av barnen har skor på fötterna.

Barnens sysslor

De första 6 åren efter spädbarnstiden krävde de flesta föräldrar och vuxna ingen speciell hjälp av småbarnen. Den åldern kallas för koltåldern. En kolt är ett längre ytterplagg som både flickor och pojkar gick omkring i. När de nådde 7-8 års ålder fick pojkarna sina första egna knäbyxor och flickorna fick särk och kjol. Nu började de vuxna på allvar ta med barnen i sina sysslor och lära ut för vuxenlivet. Pojkarna följde oftast med farfar eller morfar medan flickorna följde med farmor eller mormor.

Medan småpojkar hjälpte till på åker och äng fick småflickorna tidigt börja passa småsyskon, laga mat och diska. En vanlig syssla för båda könen var att bära ut matsäck till de som arbetade ute på markerna. En annan gemensam syssla var att bära in ved. Ständigt behövdes det bäras in ved till eldstäderna. De fick valla djur på sommaren, plocka bär och springa ärenden jämnt och ständigt. Om en bonde saknade en påg i passande ålder kunde han låna en *sysslepåg* av grannen.

Först när pojkarna och flickorna konfirmerat sig räknades de mer eller mindre som vuxna. Nu kunde också mor och far skicka sina äldre barn att tjäna som lillpiga och lilldräng på någon gård i byn. Det betydde en mun mindre att mätta och kanske en extra förtjänst till hushållet. Hemma kunde de också åka på att passa elden. Det var en ansvarsfull uppgift eftersom det ganska ofta bröt ut en eldsvåda på gården. På en skogsbygdsgård som Lillarydsgården där väggar och tak är byggda av trä och taket av halm måste skräcken för en eldsvåda varit stor.

År 1842 infördes obligatorisk skolplikt för barn enligt lag. Skolans syfte var att barnen skulle befrias från kroppsarbete och ägna sig åt andliga övningar. Det blev inte fallet. Många barn fick inte gå i skolan för sina föräldrar när det var som mest att göra på gården. Fiskarfamiljernas barn var borta från skolan under fiskesäsongen och böndernas barn var borta under potatissättningen på våren och potatisupptagningen under hösten. Det där känns väldigt långt från skolsituationen 2020 i Sverige.

Ung flicka på landet som läser läxan och vallar kon. Fotot taget 1902 i V. Klagstorp

Källor

- Fataburen – Nordiska museets och Skansens årsbok 1971
- Så levde barnen förr – Dokument om allvar och lek, Göte Klingberg, 1971, Natur och Kulturs förlag
- Den kultiverade människan, Jonas Frykman och Orvar Löfgren, 1979, LiberFörlag i Lund
- Luthers lilla katekes, 1800-talet
- Bouppteckningar, kyrkoböcker och andra dokument som Lars och Anna-Greta Timgren plockat fram och sammanställt.
- Podcasten *Från Brunnsgubben till Slenderman* på www.kulturmagasinet.helsingborg.se om folktro i bondesamhället.

Lillarydsgården på Fredriksdal, från norr med hela boningslängan. Fotograf; Sven-Olov Larsén

Tips till dig som lärare

- Läs böckerna om Emil Lönneberga av Astrid Lindgren. Handlingen ligger lite längre fram i tiden men mycket är sig likt.
- Bjud in någon äldre släkting som gärna berättar om när hen var liten.
- Odla potatis på skolgården. Barnen får hjälpa till med groddning, sättnig, kupning och skörd. Laga något gott och ät tillsammans.
- Tillverka en gammeldags leksak som en boll.
- Lek äldre tiders lekar som dragkamp eller Björnen sover.
- Skapa ett eget väsen som bor precis utanför skolan eller kanske i skolan?
- Berätta om något av de väsen som fanns på 1800-talet. Du kan välja gårdstomten eller älvan.
- Bygg en bondgård i miniatyr efter besöket på Lillarydsgården. Befolka den med djur och människor.
- Prata om könsroller. Vad fick flickor och pojkar hjälpa till med på 1840-talet?